

Bernard Stritih

PROSTOVOLJNO DELO V PREHODNEM OBDOBJU

V prejšnjem prispevku sem govoril o tem, da je za razvijanje prostovoljnega dela zelo pomembno, ali smo sposobni vzdrževati dialog med različnimi nosilci ali udeleženci teh dejavnosti. Govoril sem o konceptih, ki jih je razvil brazilski avtor Pablo Freire in ki smo jih v preteklosti koristno uporabili tudi pri razvijanju novih oblik socialnega dela. Tukaj pa želim osvetliti dogajanje notranje nepovezanosti, ki jo lahko zaznamo kot dokaj splošno značilnost v številnih okoljih pri mnogih ljudeh razvitega sveta. V Sloveniji se notranja nepovezanost (nepovezljivost, fragmentacija, razlomljenost, razdor, razsutost) dopolnjuje z nepovezanostjo oz. sprtostjo na družbeni ravni. Pokazati želim, da je prostovoljno delo možna pot za celjenje osebnih ran in za iskanje novih oblik koeksistence in uspešnega sodelovanja različnih skupin, ustanov in gibanj v Sloveniji.

KAKO NAJ SE IZ PRETEKLOSTI PROSTOVOLJNEGA DELA NA SLOVENSKEM UČIMO ZA PRIHODNOST?

Danes se vse bolj zavedamo, da so bile pri nas že v preteklosti razvite številne oblike prostovoljnega dela, ki so bile v svojem času odločilen korak na poti notranje rasti nacionalne skupnosti. Že prebujanje slovenske nacionalne zavesti je bilo povezano s prostovoljnimi dejavnostmi. V drugi polovici devetnajstega stoletja so se v Sloveniji razmahnile nekatere za tiste čase nove oblike organiziranih prostovoljnih dejavnosti, ki so bile odgovor na zelo zahtevne probleme. Naj tukaj naštejemo le vprašanja, ki so po mojem mnenju ključna:

- z zemljiško odvezo in z razvojem industrije so se tudi v Sloveniji sprožili procesi družbenega razslojevanja, ki so vplivali na večanje socialnih razlik. S tem so pričele razpadati do takrat delujoče oblike vaše solidarnosti;

- družbeno razslojevanje je omogočilo nastajanje slovenske elite v mestih in vaseh. To je pomenilo, da so se po eni strani rojevale pobude za tekmovanje z do takrat zlasti nemško elito, po drugi strani pa so nastajale skupine, ki so razpolagale z določenim presežkom materialnih dobrin, ki so jih lahko namenjali za kulturne in socialne dejavnosti;

- vzporedno z družbenim razslojevanjem so v Slovenijo prihajale tudi nove politične ideje in narekovalle novo obliko povezovanja ljudi v politična gibanja in stranke.

Iz zametkov organiziranih gibanj za obrambo slovenstva so se razmeroma hitro razvile mreže prosvetnih, planinskih, športno rekreativnih in gasilskih društev in dobrodelnih organizacij, razne oblike zadružništva in mreža hranilnic in posojilnic, ki so bile zasnovane na načelu vzajemnosti. Te oblike organiziranega delovanja so (v glavnem) temeljile na prostovoljnem delu. Če se poglobimo v raziskovanje nastanka posameznih društev, lahko praviloma odkrijemo sledi pobud in delovanja začetnikov, ki so bili izjemni posamezniki. Poleg osnovnega poklica so razvili še neko drugo dejavnost, ki je, čeprav na prostovoljni osnovi, postala glavna vsebina njihovega življenja in je praviloma vplivala tudi na nastanek novih oblik povezanosti v širšem krogu ljudi.

Žal pa je zaradi politične polarizacije kmalu prišlo do grupiranja vseh dejavnosti v dveh

ali treh taborih. V vaških okoljih je cerkev uporabljala svoj vpliv tudi za doseganje političnih interesov, pri srednjem sloju v mestnih okoljih se je razvila agitacija za liberalno politično usmeritev, med delavstvom pa so se počasi širile tudi socialistične ideje. V začetku tega stoletja je polarizacija na osnovi političnih ideologij (seveda so med različnimi slovenskimi deželami obstajale pomembne razlike; na Primorskem npr. polarizacija ni bila tako izrazita, ker je prevladala potreba po nacionalni samoohranitvi) zasenčila vse druge sestavine številnih oblik organiziranega prostovoljnega dela. Čeprav so številne organizacije povezovale ljudi in omogočale uresničevanje različnih potreb oz. uresničevanje širokega spektra individualnih pobud, lahko dobimo vtis, da so stregle zlasti pridobivanju političnih somišljenikov in promociji posameznih povzpetnežev.

Po prvi svetovni vojni so se družbene razmere v Sloveniji bistveno spremenile:

- veliki deli nacionalnega ozemlja so ostali zunaj meja Slovenije;
- ker je Slovenija dosegla nacionalno osvoboditev, se je zmanjšal povezovalni vpliv nacionalnih idej in simbolov;
- družbeno razslojevanje se je pokazalo v svoji goli brezobzirnosti;
- v delovanju političnih strank so se kazali vplivi iz drugih delov Jugoslavije. Slovenija se ni niti za korak približala demokratizaciji družbe in njenih ustanov. Dogajanje je bilo za intelektualce vse manj pregledno;
- širiti se je pričel strah pred socialistično ideologijo, hkrati pa so se ukoreninila tudi nekatera levičarska gibanja.

V obdobje po prvi svetovni vojni se je torej Slovenija srečala z novimi razmerami, ki so skrivale številna protislovja. Slovenija je glede na svojo gospodarsko razvitost in visoko civilizacijsko raven dobila v Jugoslaviji mesto, ki je omogočalo nove razvojne korake, vendar se je notranji razdor nadaljeval. Ko so slovenski politiki namesto na birokratski Dunaj hodili v Beograd, so poskušali tam trgovati z interesi Slovenije za koristi svojih strank. Zanemarjena je bila nuja po notranjem usklajevanju različnih političnih teženj. Kaotičnost so izrabljali aktivisti komunistične partije, ki so dobivali vse večjo moč. Hkrati ko se je razplamtevalo

sovraštvo do levičarjev in strah pred njimi, so družbeni odnosi v Sloveniji postajali vse bolj primitivni. Polarizacija javnega mnenja je izničila pestrost in raznolikost življenja na mnogih področjih. Tudi dejavnosti, ki so temeljile na prostovoljni osnovi, se niso mogle izogniti korupciji.

Druga svetovna vojna je bila za Slovenijo obdobje najhujše ogroženosti. Okupacija, ki sta jo izvedli Nemčija in Italija, industrijsko neprimerno bolj razviti kot Slovenija, je že sama po sebi prinesla pretres — nasilno reorganizacijo vseh ustanov in spremembo življenja za posameznike in družine. Načrtno raznarodovanje in preganjanje ljudi, ki so se zavzemali za slovenstvo, pa je sprožilo val odpora. Nedvomno smo Slovenci v času druge svetovne vojne pokazali neverjetne zmožnosti organiziranega povezovanja in socialne solidarnosti. Mreža prostovoljnih dejavnosti je bila v takih razmerah neprecenljiva za ljudi in za ohranitev družbene kohezivnosti. Žal pa ni bila presežena delitev na dva tabora. Ideja, ki je imela v začetku vojne velik povezovalni vpliv, je bila izražena v geslu: »Tujega nočemo, svojega ne damo!« Zavračanje tujega verjetno ni pomenilo le zavračanja tujega jezika, ampak tudi zavračanje novih oblik življenja, ki so bile odraz oz. produkt industrijske dobe. Ob koncu vojne smo Slovenci doživeli (morda je bolje, da ne uporabimo izraza »smo si izborili«) nekaj, kar je bilo ravno nasprotno od naših sanj. Svetovna politika nas je dodelila sovjetskemu bloku.

Res je, da smo se otesli nemških oz. avstrijskih in italijanskih vplivov, vendar nas je svetovna politika prepustila sovjetski vplivni sferi, in to je dejansko pomenilo pospešeno uvajanje povsem tujih vplivov. Spontane želje Slovencev po pravičnosti, enakopravnosti in nacionalni svobodi so partijski ideologi spretno izrabljali za prikrito uresničevanje tujih političnih interesov in za vzpostavljanje družbenega sistema, ki je temeljil na marksističnem znanstvenem nauku. Morda je še prezgodaj, da bi ocenjevali, kako globoko so segli vplivi partijske oblasti, vsekakor pa smo v povojnem obdobju sprejeli veliko tujega, npr. ideje o kmečkih zadrugah in razne oblike obveznega prostovoljnega dela, hiter razvoj težke industrije, ki je bila pomemben člen jugoslovanske vojne industrije. Hkrati smo izgubili veliko »svojega«:

Slovenci se nismo odrekli le političnim svoboščinam in pravicam državljanov, ampak tudi številnim oblikam prostovoljnega dela in združevanja.

Na področjih vzgoje, socialnega varstva in zdravstva oz. duševnega zdravja so se dogajale velike spremembe. Zaradi sprememb v načinih zaposlitve in življenja so se zmanjšale možnosti pomoči v sorodstvenih in sosedskih mrežah, bistveno so se zožile funkcije družine, hkrati pa so se razvijale nove potrebe in seveda tudi nove oblike človeških težav in stisk. Partijska država je najprej uporabila vsa sredstva, da je iz naštetih področij družbenih dejavnosti izločila vpliv cerkve, hkrati pa so bila vložena velika sredstva za izgradnjo mreže strokovnih služb. Ves čas povojnega razvoja je partija skrbela za ideološko propagando, ki nikoli ni bila jasno ločena od strokovnih prispevkov in razmišljanj. Partijski ljudje so znali spretno povezati vero v marksistični nauk s strahovi, npr. s ksenofobijo in manjvrednostnimi občutki pripadnikov majhnega naroda. Tako se je razvila miselnost, ki je zaradi svoje notranje paradoksnosti delovala kot slepilo in obramba proti novim miselnim tokovom v svetu. Številne družboslovne in filozofske pojme je ideološki aparat spremenil v nekakšne modne besede in fraze. Ena najbolj zlorabljenih besed je bila gotovo »demokracija«. Uporabljali smo jo z vsemi mogočimi pretiravanji, hkrati pa so ideologi budno pazili na to, da o problemih praktičnega uveljavljanja demokratičnih načel ni bilo mogoče resno razpravljati. Vzdrževali so površno mišljenje in vtis, da je mogoče vsa zapletena protislovja demokracije odpraviti z ustrezno kombinacijo (magičnih) besed, npr. »socialistična demokracija« ali »prava demokracija«. Hkrati pa je to v praksi pomenilo, da o ključnih vprašanjih odločajo ljudje, ki jih za to pooblasti »avantgarda«, namreč, partijski aparat. Če so ljudje podvomili v take postopke, so jim novinarji in strokovnjaki postregli s strašljivimi podobami z Zahoda in na koncu so znali tudi potrkati na zdravo samozavest majhnega naroda, ki si pač ne dovoli, da bi ga tuji učili o tem, kaj je demokratično in kaj ne.

Morda se zdi, da se nekaj let po rušenju berlinskega zidu ni več smiselno ozirati nazaj in razmišljati o slepilih, ki so jih uporabljali vzhodnoevropski režimi. Smisel te razprave

vidim v iskanju novih poti v prihodnost. Pri tem je najhujša zmeta, če mislimo, da lahko s preteklostjo opravimo tako, da neko obdobje opredelimo z ideološkimi oznakami in se prepričujemo, da bo sprememba družbenega reda sama po sebi prinesla rešitev za pereče probleme sedanjosti. Ena od slepih peg socializma je mišljenje, da ekonomski razvoj in bogatenje avtomatično pomeni že tudi rešitev socialnih problemov. Danes vemo, da ekonomski razvoj, materialno bogastvo in razvitost proizvodnih, trgovskih, prometnih in turističnih dejavnosti prinaša večjo izbiro možnosti, s tem pa tudi nove dileme in večjo nevarnost dezorientacije. Dosežena stopnja razvoja obvezuje vse nosilce, da vsak po svoje iščejo in uresničujejo možnosti nadaljnega razvoja. Začenjamo se zavedati, da vsak nered ali zastoj v razviti družbi prinaša nevarnost socialnih, političnih in ekoloških katastrof. S spremembo družbenega reda se odpirajo nove možnosti, vendar jih ne bomo mogli uresničiti, če se ne bomo znebili slepih peg. V novih razmerah, ki šele nastajajo, oziroma, ki jih soustvarjamo, bomo odkrili nove razsežnosti neugodnih situacij. Mnoge težave, ki so bile videti enostavne, se bodo pokazale v vsej zapletenosti. V tem trenutku našega razvoja sta pomembna zavest in znanje o tem, kako se spreminjajo pogledi pri strokovnjakih v razvitih deželah in kako je mogoče v sedanjih razmerah ustvarjati novo vizijo za življenje in delovanje tehnološko visoko razvite civilizacije. Helmut Willke je v uvodu svoje knjige zapisal te misli:

/.../ saj modernost nič drugega ne označuje bolj natančno kot prav eksplozivnost in tveganost komaj še obvladljive družbene kompleksnosti.

To je mogoče ponazoriti z namerno ostro zarisanim primerom: medtem ko se je pred drugo svetovno vojno še zdela sprejemljiva omejitev problematike modernih družb — v skladu z marksistično teorijo — na centralni problem razmerja med kapitalom in delom, med produkcijskimi silami in produkcijskimi odnosi, se zdi v današnjih razmerah to zoženje že kar nevarno. Problemi znanstveno tehnološke samoogroženosti človeštva, problemi oboroževalne tekme, prenaseljenosti, zloma tradicionalnih družinskih struktur, problemi družbeno inducirane ogroženosti psihičnega in fizičnega zdravja,

sprevrženih učinkov načrtovanih strategij delovanja, komunikacijske povezanosti razvitega sveta itn., pa tudi na videz neznatni problemi, npr. kako je mogoče oziroma če je sploh mogoče »ciljno naravnano« in vsaj kolikor toliko zanesljivo usmerjati univerzitetni sistem, veliko podjetje, stranko ali velemesto. Teh vprašanj ni mogoče več ustrezno obravnavati in reševati, če se jih lotevamo z omejene perspektive enega samega problema. (WILLKE 1993: 9.)

V gornjem citatu najdemo vznemirljivo misel, da je lahko družbena kompleksnost problem, saj je ni mogoče obvladati na enostaven način. V Sloveniji smo še do nedavnega s ponosom govorili o velikih dosežkih znanstvenega in tehnološkega razvoja, zato nam je še težko priti do zavesti o znanstveno-tehnološki samoogroženosti. Na videz neznatni problemi se lahko nenadoma sprevržejo v resno nevarnost in pokažejo se šibke točke, v katerih se lahko eksplozivno zrušijo celi kompleksi sistema. Še vedno omalovažujemo zlasti probleme na področjih vzgoje in izobraževanja, zdravstva in socialnega varstva. Čeprav že dolgo govorimo o družbenih koreninah vzgojnih motenj, raznih duševnih težav, nekaterih »modernih bolezni« in sprememb v delovanju družin, vseeno še nismo uresničili veliko sprememb, ki jih narekujejo drugačna gledanja. S številnimi sodobnimi idejami se v Sloveniji dogaja nekaj podobnega, kakor se je dogajalo z nekaterimi družboslovnimi pojmi (npr. z rabo besede demokracija) — postajajo »modne besede«. Bojim se, da bi tudi »prostovoljno delo« lahko postalo nekakšna modna zadeva.

Da bi lažje razumeli, kako lahko preteklost določa sedanost in prihodnost prostovoljnega dela, nam pomaga tudi misel nemškega pisatelja Günterja Grassa, s katero je v javnosti komentiral rušenje berlinskega zidu. V vseplošni evforiji za nemško združitev, ki je takrat vladala v obeh Nemčijah, se je pisatelj upiral takojšnji odpravi razlik in je zagovarjal postopno povezovanje dotlej strogo ločenih držav. Svoje stališče je utemeljeval s trditvijo, »da so se najbrž v petintridesetih letih socializma tudi Vzhodni Nemci marsičesa naučili in da ni smiselno poseči v razvoj države, še preden so obnovljene njene normalne povezave s svetom«. Tudi sam menim, da je za vse ljudi,

ki danes živijo in delajo v bivših socialističnih državah, zelo pomembno vprašanje, česa so se naučili in česa so se »odučili« v prejšnjem sistemu.

V Sloveniji smo v preteklih štiridesetih letih spremenili način življenja in dela. V obdobju ene generacije smo se spremenili v industrijsko razvito državo. Vse to je vplivalo na globoke spremembe v medsebojnih odnosih na vseh ravneh — od družine do življenja v urbanem okolju in postopnega večanja mobilnosti zaposlovanja. Vse to pa pomeni, da so se povečali ekonomski kazalci, pa tudi socialna tveganja, ki so jim posamezniki in družine izpostavljeni. Nikakor ne moremo zanikati, da smo tudi na področjih ustreznih družbenih služb dosegli kar neverjeten razvoj, vendar so sposobnosti ljudi omejene. Zato se ni mogoče izogniti številnim stresom in novim oblikam trpljenja ljudi, ki ga prej nis(m)o poznali. Vzoredno s tem, ko uvidevamo, da se večja število primerov osebnih stisk, družinskih pretresov in primerov socialne dezorientacije, se učimo tistih poglavij moderne kulture, ki omogočajo, da opustimo moralno obsojanje nesrečnih posameznikov in družin ter se pričnemo zavedati, da to niso le težave posameznikov, ampak da so to hkrati tudi problemi skupnosti. Čeprav so v času socializma številne prostovoljne dejavnosti zamrle, druge pa so bile pod strogim nadzorom, so se v obdobju po drugi svetovni vojni vendarle razvijale (v t. i. neformalni sferi) tudi razne oblike medsebojne pomoči in človeške vzajemnosti, ki prej niso bile znane (npr. medsebojna pomoč pri zasebni gradnji hiš, novi načini varstva otrok, človeška tolerantnost pri zaposlovanju invalidov, odpiranje družin za sprejemanje pomoči in vzajemna pomoč starejšim ljudem itn.). Pomembno je, da smo se začeli »odučevati« številnih predsodkov (npr. do duševnih bolezni, razvez, novih oblik skrbi za stare ljudi zunaj družin). Vendar vse te spremembe pri posamezniku večkrat vzbudijo tudi hude strahove.

Gibanje t. i. »moderne« na Zahodu in na Vzhodu podpira zavestno usmerjanje k potrošništvu in poudarjanju svetlih plati življenja (zdravje, mladost, užitki, udobje, varnost, red itn.). Ob nenadnih življenjskih spremembah pa se zgodi, da posamezniki kakor skozi razpoko v fasadi zagledajo drugo plat (bolezen, boj s

smrtjo, umiranje, životarjenje, obremenjeno s trpljenjem, prevladovanje kaosa in entropije nad redom). Taki trenutki niso nevarni le za ljudi, ki se jim to dogaja, ampak lahko pomenijo tudi socialno nevarnost (katere resnosti ni mogoče predvideti), ker lahko posamezniki v trenutku dezorientacije zaidejo v različne oblike nesocialnega ali protisocialnega vedenja (individualne paranoidne reakcije, združevanje v fundamentalistično usmerjene verske sekte ali združevanje v skupine z znamenji političnega terorizma). Slovenci, ki smo nagnjeni k idealiziranju svoje dežele, gledamo zviška na pojave množične socialne bede in propadanja celih mestnih četrti, mest in tudi večjih območij, kar se dandanes dogaja ne le v zaostalih predelih sveta, ampak tudi v mestih ZDA. Zdi se nam, kot da se v Sloveniji, ki je del Evrope, kaj takega ne more zgoditi. Pri tem pozabljamo, da poskuša ravno Evropa zdraviti svojo dedno obremenjenost s krvavimi nacionalističnimi vojnami tako, da se povezuje v multinacionalno in multikulturno skupnost narodov. To za Slovenijo nedvomno pomeni, da se pred kaotičnimi procesi (ki spremljajo prestrukturiranja modernih družb) ne bomo mogli več varovati z zapiranjem zunanjih meja.

V zadnjih petdesetih letih so se predstave o času pri nas spremenile. Sprva so bile vezane na manjavo dneva in noči in na potek letnega ciklusa rasti, ki pomeni stalno ponavljanje in obnavljanje življenja v naravi. Po industrijski revoluciji je človeštvo pričelo razvijati predstave o poteku časa, vezane na mehanični čas, ki je enoličen, a omogoča nastajanje neslutnega obsega mrež, v katerih je mogoča koordinacija dela in zelo raznorodnih dejavnosti v celoto, ki je podobna velikanskemu stroju. Ker pa se človek ne more sprijazniti z enoličnim tokom časa, prav tako kot se ne more sprijazniti z nesmiselnostjo (absurdom) svojega bivanja, se je na zahodni polobli izoblikovalo novo doživljanje časa kot nenehnega napredka v razvoju gospodarstva, prometa in zvez, znanosti in osebnega standarda ljudi. Te predstave so ideologi vcepili tudi v miselnost narodov Vzhodne Evrope. Kot nekakšen nadomestek vere v posmrtno življenje smo se učili vere v lepšo prihodnost. Ta korak v učenju je bil verjetno potreben, saj so se drugačnega dojemanja časa razviti narodi učili že mnogo prej,

vendar so to hkrati tudi zelo nevarni premiki, ki lahko pomenijo razpoko v temeljih družbe.

Če se uveljavi predstava družbe kot velikega (gospodarskega) stroja, ki ga je mogoče usmerjati k zaželenim ciljem (večine ali avantgarde ali elitne manjšine), potem take predstave nujno pripeljejo v brezobziren boj za prevlado oz. v boj za oblast nad krmilnimi mehanizmi družbenega ustroja. V fevdalizmu je boj za privilegije stabiliziral družbo, in nekaj podobnega se je pričelo dogajati v deželah realnega socializma. Vendar je bila ravno ideja napredka tista točka programskih obljub partije, ki je zahtevala, da so rezultati primerljivi z razvojnimi dosežki zahodnih držav. Ker takih rezultatov ni bilo, ni bilo več mogoče obvladati nezadovoljstva ljudi. Ljudje se v obdobju socializma niso privadili le na drugačen način življenja, sprejeli so tudi nov pogled na svet in vero v znanost. Postali so bolj dinamični, njihovo vedenje pa bolj racionalno, vendar miselnost, ki je ustrezala začetkom razvoja industrijskih družb, današnjim razmeram ne ustreza več. Nikakor ne moremo reči, da so se državljani razvitih držav preobjedli vseh mogočih dobrin, niti, da imajo vsi prebivalci teh držav zagotovljeno dostojno raven materialnih dobrin. Pač pa je v razvitih deželah dozorelo spoznanje, da se lahko vrtenje v začaranem krogu proizvodnja-potrošnja stopnjuje tudi do samouničenja. Vse več ljudi ugotavlja, da mora zahodni človek izstopiti iz nenehnega prizadevanja po zviševanju standarda materialnih dobrin in razviti doslej zanemarjene sposobnosti sožitja (koeksistence) in koevolucije. Elisabeth Lukas govori o tem, da sodobni ljudje v razvitih državah ne potrebujejo le altruizma drugih (kadar se pač znajdejo v stanju potrebe), ampak potrebujejo altruistične dejavnosti kot zdravilo za stiske, ki jih prinaša sodobni način dela in življenja v blagostanju:

Altruizem ima iste učinke kot joga, duhovnost ali meditacija. To so popolnoma novi vidiki v družbi, ki je imela dolgo časa na svojih praporih zapisano kariero, blagostanje in uživanje ter si je s tem pridelala ne samo preobilico srčnih infarktov, ampak tudi obilje duševne razdraženosti. (LUKAS 1994: 186.)

Profesor za filantropske vede na univerzi v Indianapolisu Robert L. Payton razvija

podobno predpostavko o duhovnem pomenu altruizma v okviru prostovoljnih dejavnosti. Filantropijo definira kot prostovoljno služenje, prostovoljno dajanje in prostovoljno povezovanje za javno dobro.

Prostovoljno služenje in prostovoljno dajanje prek prostovoljnega povezovanja omogoča smisel, namen in upanje:

smisel lahko najdemo preko prostovoljnega povezovanja z drugimi;

ta smisel dobi »višjo« kvaliteto, ko je *namen* povezovanja služenje drugim ljudem, do katerih sodelavci prostovoljnih združenj nimajo nobene formalne obveznosti;

ljudje odkrijejo *upanje* v svoji lastni sposobnosti za delo z drugimi v služenju, v katerem presegajo sami sebe.

To še zlasti velja, ko prostovoljne dejavnosti segajo prek posameznih etničnih meja in drugih skupnostnih povezav in k tujcem. Mnoga prostovoljna združenja pomagajo ljudem, za katere nimajo nobenih formalnih odgovornosti. Pri tem pomagajo svojim članom razvijati občutek lastne vrednosti, odkrivati širši občutek namena in novo vrsto upanja.

Utemeljeno — bolj na osnovi izkušenj kot na osnovi raziskav — lahko verjamemo, da ljudje razvijajo zaupanje in se učijo biti zaupanja vredni s sodelovanjem v prostovoljnih združenjih. Prostovoljna združenja, ki presegajo etnične povezave, so mehanizem za razvijanje zaupanja v vsej skupnosti.

Prostovoljna združenja, ki se ukvarjajo s kompleksnimi vprašanji, kot je npr. okolje, povezujejo ljudi, da začnejo reševati socialne in skupnostne probleme. V procesu razvijajo nove veščine pogovarjanja in postanejo bolj sprejemljivi za kompromise in vzajemno prilaganje. (PAYTON 1994.)

Te ugotovitve in razmišljanja pa ne veljajo le za državljane gospodarsko razvitih držav, ampak tudi (ali pa še bolj) za ljudi iz dežel v prehodnem obdobju. Vendar se tako mišljenje težje uveljavlja v deželah, ki so razvile le sanje o visokem standardu. Zato ni smiselno v javnosti pretiravati z grožnjami o nevarnostih visokega standarda, ker ima lahko to tudi protislovne učinke. Jürg Willi poudarja, da je za razvoj potencialov pomembno povezati občutke dolžnosti z občutki veselja in ljubezni.

Tako kot gibanje za varstvo okolja ne nastopa le s svarečim žuganjem kazalca, ampak si prizadeva uresničiti proces učenja, ki nam bo pomagal, da bomo postali občutljivi za kompleksne samoregulativne sisteme v naravi, da jih bomo pričeli spoštovati in občudovati, je prizadevanje te knjige usmerjeno v razvijanje zavesti bralca o tem, da je on sam del časovnih in prostorskih mrež. S svojim delom želim bralce spodbujati k mišljenju, da koevolucije v svetu soljudi ni vredno uresničevati le zaradi občutka dolžnosti, ampak so enako pomembni občutki človeške povezanosti in veselja. (WILLI 1985: 23.)

Razvijanje altruističnih dejavnosti v nekdanjih socialističnih deželah, in to velja tudi za Slovenijo, ni le nekaj postranskega, ampak je vsaj tako nujno kot gospodarska uspešnost. Ravno z razvijanjem prostovoljnega dela je mogoče posredovati ljudem drugačne izkušnje o družbi, pa tudi o njih samih in o njihovem življenju. Aleksander Solženicin govori o tem, da je zahodna propaganda za rušenje socialističnih sistemov spretno uporabljala poudarjanje človekovih pravic, vendar je za ponovno obujanje gospodarskega, političnega in socialnega življenja teh držav enako pomembno poudarjanje dolžnosti kot pravic.

Človekova svoboda kot nujno sestavino zaobsega prostovoljno samoomejevanje v korist drugih. Naše dolžnosti bi naj nam bile pomembnejše kot naša svoboda [...]. Moralo bi se nam posrečiti, da si prisvojimo duha osebne skromnosti, ki bi ga lahko izročili naprej svojim otrokom. (SOLŽENICIN 1990: 39-)

Sociologi ugotavljajo, da mehanizmi civilne družbe v Sloveniji niso razviti in da nimajo niti približno takega pomena kot v sosednjih državah Evropske skupnosti. Menim, da Slovenija ne more izbrisati nobenega dela svoje preteklosti in da si tudi ne bi smeli prizadevati, da bi pozabili zgodovino — se pravi, spomin na stvarnost, ki so jo živeli naši predniki —, pa tudi tistega ne, česar smo se naučili (skupaj z vsemi spremembami, ki so se uresničile) v bližnji preteklosti. Tako se npr. ne moremo orestri industrije, multikulturalnosti in multinacionalnosti. Edina možna pot iz sedanosti v prihodnost pelje skozi učenje. Vprašanje je, ali

se nam bo posrečilo razviti dovolj kompleksno vizijo razvoja, ki bo ustrezala današnji Sloveniji in vsem njenim prebivalcem.

RAZVIJANJE PRAVIL IN STRATEGIJE ZA PREHODNO OBDOBJE V OKVIRU PROSTOVOLJNIH DEJAVNOSTI

Paul Watzlawick je na svetovnem kongresu psihoterapevtov v Hamburgu julija 1994 govoril o možnostih za spreminjanje socialnih sistemov. Po njegovem mnenju ni mogoč nenaden prehod v nov način delovanja sistema. Za tak prehod je potreben čas. Člani sistema pa v tem obdobju potrebujejo posebna pravila o začasnem urejanju medsebojnih odnosov. Pravila vedenja in komuniciranja v prehodnem obdobju ne bi smela vnaprej določiti tistega, kar se mora šele razviti kot rezultat medsebojnega dogovarjanja in skupnega razvijanja smiselnih usmeritev v prihodnost. Hkrati je pomembno zaupanje v to, da nihče ne bo pobegnil iz situacije in da tudi ne bo poskušal izigrati drugih članov socialnega sistema. Pomembno je, da v prehodnem obdobju člani sistema razvijajo ideje, ki »zagrabijo« in držijo vse člane, dokler cilji prehoda niso uresničeni.

Leta 1975 sem se kot psiholog in strokovnjak za skupinsko dinamiko vključil v projekt prostovoljnega dela, t. i. *Terapevtsko kolonijo za otroke s psihosocialno problematiko* na Rakitni, ki je potekal v sodelovanju treh ustanov: Pediatrične klinike, Inštituta za sociologijo in filozofijo in Višje šole za socialne delavce (tedanji naslovi). Idejni vodja projekta je bila Anica Kos, pri razvijanju teoretskega koncepta pa so imeli pomembno vlogo zlasti sociologi Adam Franko, Stane Saksida in Janez Dokler. Moja naloga naj bi bila voditi usposabljanje ekipe prostovoljnih sodelavcev za skupinsko delo in sodelovati v raziskovalnem delu projekta. Ključna ideja pravzaprav ni bila prostovoljno delo, ampak »drugačnost« (takrat smo v dogovorih s študenti, prostovoljnimi sodelavci, uporabljali zlasti pojma »alternativno« in »nova znanstvena paradigma«). V času, ko se je dozdevalo, da pri nas spet prevladuje monolitizem, ko so bile zadušene nekatere nove težnje v kulturi in znanosti, smo dobili možnost prekusiti drugačen način vzgojno-terapevtskega dela z otroki. Vendar smo že ob prvih

pogovorih skupine prišli do izkušnje, kako težko je izstopiti iz okvirov miselne igre, ki sem jo sam pri sebi večkrat opredelil s stavkom, ki smo ga takrat pogosto slišali: »Saj imamo najboljši politični sistem, le da ne deluje, kot bi moral.« Po eni strani je kazalo, kot da vse, za kar se odločimo, pomeni le stopnjevanje samoupravnih prizadevanj (torej ni prav nič »drugače«, ampak je tako, kot bi pravzaprav moralo biti vsepovsod), po drugi strani pa so ideološko pooblaščen ljudje vendarle izražali svoje dvome in nas opredeljevali kot mlade idealiste, v posebnih primerih pa tudi kot sanjače.

Ko sedaj poskušam analizirati procese, ki so se pričeli leta 1975, in poskušam prikazati naše miselne okvire ter njihovo udejanjanje v luči nove znanstvene paradigme, čutim posebno močno potrebo po tem, da bi pokazal, kako je novo nastalo kot rezultat skupnega tveganja in dela. To novo pa je bilo mogoče doseči le z vrtoglavim skokom, in ko se nam je ta skok zares dogodil, ravno tega novega še vedno nismo znali zadovoljivo opisati niti nismo mogli v miselnem procesu zares ponoviti skoka, ki je bil v praktičnem delu z otroki že narejen. Imeli smo težave s tem, kako naj sami razumemo tisto, kar se je zgodilo. Zato pa nas niso mogli razumeti niti drugi.

Ko smo se v času priprav na kolonijo dogovarjali, kaj bi želeli delati na Rakitni, so prihodnji sodelavci eden za drugim razlagali, da želijo pomagati otrokom, vendar jih ne želijo vzgajati tako, kakor so vzgajali njih. Marsikateri prihodnji »vzgojitelj« je glasno poudarjal, da ne želi otrok k ničemur siliti in da tudi ne želi in ne namerava ničesar prepovedovati. Priznam, da sem bil ob takem govorjenju kar malo prestrašen, pa tudi razdražen in navsezadnje radoveden. Začuden in razdražen sem bil, ker se mi je zdelo, da so se fantje in dekleta odločili, da bodo prevzeli vloge vzgojiteljev, a še preden se je delo pričelo, so si onemogočali razmišljanje o tem, kako naj svojo funkcijo opravijo. Radoveden pa sem bil, ker sem vendarle verjel, da to ni potegavščina in da naši sodelavci resno iščejo način, kako bi lahko vzgajali otroke tudi brez prisile in zastraševanja. Če sem odkrit, mi je bilo to pravzaprav zelo všeč, a hkrati nisem čisto verjel, da je kaj takega sploh mogoče.

Nekajdnevni izkustveni trening skupinskega dela je pokazal vso notranjo protislovnost izvajalcev projekta, pa tudi protislovnost naloge, ki smo se je lotevali. Tudi naš pogovor je bil spočetka vse prej kot sproščen. Bilo je precej eksplozij in preganjanja čarovnic, skratka, bilo je več napetosti kot harmonije, vendar smo vztrajali in v pogovorih ob treningu skupinskega dela kar nekaj dni razvijali zamisel. Vztrajali smo, čeprav se nam je vmes večkrat zdelo, da smo se spustili v nekaj nemogočega. Takrat sem si precej pomagal z mislijo beograjskega psihologa Josipa Bergerja, ki je napisal, da je poglavitni problem človeka moderne dobe njegova fragmentacija. Človek, ki je notranje neskladen (fragmentiran - nalomljen - razsut), je izgubil možnost, da najde svojo naravno oporo v stiku s seboj. Izgubil je občutek za lastne potrebe in nalahko vstopa v nestvarne in destruktivne oz. avtodestruktivne odnose z drugimi.²

Ne Berger ne Lasch nista pisala o tem, kako je lahko srečevanje z ljudmi, pri katerih je poudarjena nota narcističnega vedenja, tudi zanimivo. V pogovorih v skupini prostovoljnih sodelavcev so se kar iskrale zanimive misli in nenavadne ideje. Po dveh dneh smo spoznali, da je naše pogovarjanje seglo previsoko v sfere filozofije in kritične teorije družbe in da se je končno za delo z otroki le treba tudi marsikaj vnaprej dogovoriti. Ko smo končno malo zašalo, a malo tudi zares ugotovili, da je naša skupina pač taka, da je vsak član najboljši (vsaj zase), smo se lahko dogovorili, da se bomo ravnali po pravilih, ki jih je za uporabo v tematsko centriranih skupinah napisala Ruth Cohn (1975: 115-117).³ Pogovor s tem ni postal prav nič bolj enostaven, ampak bolj varen — nenadoma smo vedeli, da moramo vztrajati pri

pogovarjanju in da bomo tudi zdržali. Izoblikovali smo t. i. *Zakone terapevtske kolonije*:

1. *Nihče nima pravice nikogar zasmehovati v zvezi s težavami.*

2. *Pretepanje ni dovoljeno — niti med sabo, niti mene, niti živali.*

3. *Ne uničevati in poškodovati inventarja.*

4. *Nemira ne bomo kaznovali, pač pa bomo glasneža poslali v senco, da se umiri.*

5. *Tožarjenja ni.*

6. *O stvareh se bomo skupaj pogovorili — vsakdo naj pove, kaj ga skrbi, kaj doživlja — vsakdo naj pove svoje probleme.*

7. *Vsi v skupini si moramo pomagati — držati moramo skupaj — skupinske skrivnosti držimo v grupi.*

8. *Vzgojitelji morajo biti skupini vedno na voljo — vedno se lahko obrnete name, tudi ponoči.*

9. *Vzgojitelj in skupina mora vedno vedeti, kje si.*

V praksi smo uveljavili še deseti zakon, ki pa ni bil nikjer napisan. Ta zakon je zahteval, da se vzgojitelji ne smemo pogovarjati o posameznem otroku, če ta ni navzoč.

Ko preberemo ta spisec, lahko takoj ugotovimo, da so naši prostovoljni sodelavci vendarle popustili v svojem odporu proti siljenju otrok in postavljanju prepovedi. Pristali pa so le na tiste prepovedi, ki so jih lahko zagovarjali kot smiselne, in le na tiste prisile, brez katerih ne bi bilo ne skupin ne kolonije.

Organizacijska struktura, ki smo jo ustvarili, je bila ohlapna in bi ustrezala kvečjemu za izvedbo katere od utečenih oblik dela z otroki in mladino (kolonija, brigada, taborjenje). Najbrž pa bi za solidno izvedbo vsake od naštetih možnih dejavnosti potrebovali dodatna specialna znanja. Lotili pa smo se dosti zahtevnejše

² Berger je v svojem članku napisal, da lahko to nestvarno, v kar je ujet moderni človek (oz. kar ga oklepa), glede na psihološko šolo imenujemo: telesni oklep, fasada, razcepljenost, utrganost, življenjski scenarij (skript) ali vaba za neproduktivno socialno igro (reket). Tudi Christopher Lasch v knjigi *Narcistična kultura*, v kateri je sodobnega fragmentiranega človeka imenoval narcistični človek, ugotavlja, da je za dezorientacijo in izgubljenost sodobnega človeka bistveno dejstvo, da sodobna kultura izgublja zgodovinski spomin:

»Človeka z narcističnim karakterjem prihodnost ne zanima deloma zato, ker ga ne zanima preteklost. Težko mu je ponotranjiti srečne zveze ali ohranjati ljube spomine, s katerimi bo stopil v jutrišnji dan, ki vedno vsebuje tudi negotovost. Narcistični človek se v svojih zahtevah po priznanju in potrditvi stalno vzporeja in tekmuje z drugimi. Vendar narcis nima zaupanja v tekmovanje, ker čuti, da tekmovanje nezavedno povezuje z neobvladanim nagonom po uničevanju. Zato se skuša zavarovati s poudarjanjem pravil in predpisov (za reguliranje medsebojnih odnosov — tekmovanja), hkrati pa računa, da ta pravila zanj ne veljajo. Na ta način je sodobni narcis vse bolj obsojen na »neposredno sedanjost« (Lasch 1986: 16).

³ Bodi sam svoj gospod; govori v prvi osebi ednine; namesto vprašanja izrazi svoje mnenje; bodi avtentičen; ne interpretiraj vedenja drugih; čim manj posplošuj; ko drugemu poveš, kako ga doživljaš, mu povej tudi, kaj ti to pomeni; motnje imajo prednost; vsakokrat naj govori le eden; bodi pozoren na telesne znake.

naloge in edino, kar smo ob pripravah dosegli, so bila dogovorjena pravila. Ta danes razumem kot temelj, ki nam je omogočil medsebojno zaupanje. Na tem temelju je nastal zahteven dogovor za delo z izredno težkimi otroki v slabih razmerah z visoko postavljenimi cilji. Situacija dvojne vezi je bila toliko hujša in resnejša, ker so postavljeni cilji resnično ustrezali potrebam časa in prostora.

Naj poskušam ponazoriti situacijo na prvi koloniji s prisposodob. Predstavljajmo si, na primer, da se zbere nekaj fantov in deklet, ki se odločijo, da bodo razvili novo vrsto igre z žogo. Brali in slišali so o tem; strinjajo se, da ni vredno spreminjati le posameznih pravil. Edino, kar se jim zdi vredno truda, je povsem drugačna igra. Ko se poskušajo dogovoriti o drugačnih pravilih, kmalu ugotovijo, da so njihove predstave o tem tako različne, da dogovor ni mogoč. Vendar se dogovorijo o čem drugem: poskušali bodo igrati drugačno igro, ne da bi se prej dogovorili o novih pravilih. Pri tem si zelo resno obljubijo, da se bo vsak kar najbolj zavzemal za pošteno igro, da bodo vsi sodelovali z vsemi silami in da bodo storili vse, da igre ne bi predčasno zapustili. Nesporazume bodo reševali skupaj, z dogovarjanjem. Lahko si mislimo, kakšna bi bila igra, ki bi jo pričeli na tej osnovi: enkrat dolgočasna, drugač na meji surovosti, nikoli pa se ne bi moglo enoznačno reči, kdo zmaguje. Za igralce bi bilo to gotovo zelo naporno doživetje. Toda dokler se kdo ne bi izneveril začetnemu dogovoru, bi ta zavezoval vsakogar. Bolj kot bi bili frustrirani, resneje bi morali upoštevati obljubo o medsebojni poštenosti, in to bi jih držalo v začaranem krogu. Lahko pa si tudi zamislimo, da bi kateri od soigralcev začutil, da odstopa od vsakršne lastne zamisli in bi začel igrati tako, da bi kreativno upošteval vse, kar bi zaznal pri drugih, in bi se poskušal drugim prilagoditi. Morda bi igra potem stekla. Morda bi tudi drugi začutili kaj podobnega in igra bi se pričela odvijati po implicitnih, doslej še neznanih pravilih. Morda bi bila to igra, ki ne bi stregla zlasti preskušanju moči in doseganju zmage, ampak raznim drugim smotrom. Morda bi se razvila igra, ki bi bila podobna glasbi ali abstraktni sliki.

Ko smo se potem poleti 1975 vsi skupaj znašli v dejanski situaciji počitniške skupnosti

(ki je bila mišljena tudi kot terapevtska skupnost), je dogajanje hitro prerastlo v pravi vihar. Otroci so se v času kolonije v zgoraj opisani (v obliki prisposodbe) osnovni vzorec igre vključili kot partnerji (vredni nasprotniki) in so vnesli veliko živahnosti, ki se je večkrat stopnjevala do silovitosti in prestopila meje grobosti (a ne tako zelo, kot smo se najprej bali). Hkrati pa so vnašali še popolno *nepredvidljivost*, npr., kako dolgo bo kaj trajalo in koliko se bo kakšen vzorec stopnjeval. Domnevam, da je šele to vplivalo na prebujanje strahu pred stopnjevanjem tega (simetričnega) vzorca. To pa je omogočilo zasuk v mišljenju in tudi v poteku dogodkov. Do njega je prišlo štirinajst dni po začetku (na polovici trajanja) kolonije.

Dejstva so bila preprosta: v kolonijo so se vključili osnovnošolke in osnovnošolci, ki so v svojem okolju večinoma uživali sloves nemirnih, neobvladanih in neobvladljivih otrok. V okolju, kjer nismo grozili s kaznovanjem nemirnežev, pretepačev, kadilcev, pivcev, seksualnih izzivalcev in posmehljivcev, so se tako hitro razbohotile razne oblike izzivalnega vedenja, da smo po dveh tednih skoraj obupali. Skupno življenje je postalo vse bolj moreče in nevarno. Starejši udeleženci smo bili od tega izčrpani in smo se nenadoma znašli na robu obupa. Ko smo na sestanku terapevtske skupnosti rekli, da tako ne gre več naprej in da resno razmišljamo o predčasnem koncu, so mlajši udeleženci postali vse bolj potrti. Takrat se je med nami prvič razvil resen pogovor. Prav od najmlajših smo slišali vprašanje, zakaj se vsi skupaj ne ravnamo po napisanih zakonih. Potem se je pričelo življenje v terapevtski koloniji urejati, zadnji teden pa je skupno bivanje postalo resnično privlačno in prijetno. Ob koncu terapevtske kolonije ni bilo nikogar, ki ne bi čutil, da se je med nami razvilo zaupanje, in v takem vzdušju uresničevanje »zakonov« sploh ni bilo več problem. V prvi polovici kolonije smo zakone uporabljali, kot da bomo z njimi drug drugega nadzirali. Veliko je bilo obtoževanja, npr., kdo še ni česa naredil. V drugi polovici pa smo zakone sprejeli kot notranja vodila za ravnanje. Ni se več dogajalo, da bi toliko gledali drug drugemu pod prste, kaj kdo počne in koliko je naredil, ampak si je vsak sam začel postavljati kriterije, ki so praviloma presejali pričakovanja drugih do njega.

Šele nekaj let pozneje sem pričel razumevati, kako so zakoni vplivali na dogajanje. S prvimi petimi zakoni smo si obljubili, da ne bomo razvijali odnosov, kakršni vladajo v šolah in drugih vzgojnih ustanovah. Čeprav ti zakoni prepovedujejo in omejujejo določene oblike vedenja, so te omejitve drugačne, kot pa jih srečamo v pravilnikih o disciplini. Razlika pa je bila tudi v tem, da so enaki zakoni veljali za vse udeležence oz. sodelavce kolonije. Prepovedi so take, da varujejo vse člane skupnosti in ne omogočajo zgolj discipliniranja otrok. Kaže, da so otroci to spoznali šele takrat, ko jim kljub stopnjevanim vedenjskim težavam nismo zagrozili s kaznimi.

Drugi štirje zakoni (in deseti, nenapisani zakon) pa ne postavljajo prepovedi, ampak govorijo o tem, kako naj člani skupnosti ravnajo. V koloniji so se udeleženci najbolj pritoževali nad devetim zakonom, ki je zahteval, da morajo člani skupine in vzgojitelj vedno vedeti, kje je (oz. kje so) tisti, ki ga (jih) ni bilo videti v skupini. Sprva smo verjeli, da je ta zakon potreben zlasti zato, da smo imeli vsaj osnovni nadzor, kje je kdo. Pozneje pa se je pokazalo, da je bil ta zakon zelo pomemben, ker je narekoval skrb za vsakega člana in je vsakomur zagotavljal neko pozornost. Deveti zakon je pravzaprav vpeljal dolžnost, da se ne sme nikogar prezreti.

Danes si lahko takratne dogodke razložim tako: zaradi nevarnih in skrajno obremenilnih razmer smo bili prisiljeni, da se vsak pri sebi in vsak zase odrečemo temu, da bi poskušali neposredno uresničiti svojo vizijo. Beseda »prisiljeni« na tem mestu nima vsakdanjega pomena, saj ni bilo mogoče reči, kdo nas je prisilil, in tudi nismo živeli z občutkom, da smo se komu ali čemu podredili. Pa vendar je opredelitev »bili smo prisiljeni« kar prava, ker do spremembe res ni prišlo zgolj po miselni poti ali v procesu medsebojnega prepričevanja. Čeprav nas k spremembi ni silil kakšen ukaz ali navodilo, smo bili k spremenjenemu vedenju prisiljeni, ker smo pričeli drugače dojemati konfiguracijo prostora medčloveških odnosov in ker je to vplivalo na nadaljne spreminjanje tega prostora. Prisiljeni smo bili zaradi besed, ki smo jih izrekli drug pred drugim oz. drug drugemu. Prisiljeni smo bili na način, ki je bil za večino udeležencev edini možni način

prisile, z obljubo, čeprav smo se v dogovoru zapletli. Hkrati pa nismo mogli v dogovoru najti nič takega, kar bi komurkoli omogočalo, da dogovor enostavno razdre (nihče nas ni zmanipuliral, nihče izmed nas ni bil nefair in nihče ni imel takega položaja, da bi lahko analiziral ali zdravil druge). A vseeno smo bili prisiljeni, ker smo spoznali naravno mejo naše majhne skupnosti. Ker smo imeli otroke radi, smo pravzaprav pristali na prisilo, ki smo jo večkrat opredeljevali z besedami »kruta prisila«, včasih pa tudi z besedo »suženjstvo«.

Ker se je prva terapevtska kolonija dobro obnesla, smo nadaljevali z drugimi, podobnimi oblikami dela in tako so se porodili naši tabori. O zakonih terapevtske kolonije ne pišem le iz veselja do zgodovine, ampak zato, ker so se iz teh zakonov razvili prav tisti načini ravnanja, ki nam omogočajo, da smo pri delu uspešni še danes in da se med nami vedno znova razvije tudi medsebojno zaupanje.

Moja glavna izkušnja po dvajsetih letih sodelovanja pri taborih (in dejavnostih ob njih) je, da medsebojno zaupanje ni kaj nedoločnega in brezmejnega. Razvije se tam, kjer otroci in odrasli ravnajo po pravilih, ki jih družijo v skupnost. Marsikomu se zdi disciplina, ki jo narekujejo ustaljene navade skupnega življenja na naših taborih, smešna in neresna. V resnici pa naš način taborjenja zahteva od vsakega udeleženca precej odgovorno ravnanje, od starejših in bolj izkušenih pa pričakujemo še več. Prav to je morda rdeča nit, ki povezuje različne oblike dela, čeprav se je v zadnjih letih marsikaj zelo spremenilo.

Tega, kar smo delali in kar se nam je dogajalo, ni mogoče razumeti na poenostavljen način, ampak potrebujemo pojmovne pripomočke, ki omogočajo dovolj kompleksnosti. Take pojme lahko odkrijemo v delu Gregoryja Batesona. Na tem mestu si bom poskušal pomagati z metaforo iz njegovega metaloga *Zakaj imajo stvari obrise?* V njem hči sprašuje očeta, zakaj imajo stvari obrise. Oče ji ne odgovori preprosto, s kakšnim samoumevnim stavkom, npr., »stvari imajo obrise zato, ker jih drugače ne moremo videti ali narisati«, ampak popelje sogovornico mimo tistega, kar bi lahko bilo videti samoumevno, h globljim dilemam in končno tja, kjer so možne etične odločitve. Bateson v iskanju odgovora najprej pove, da se

je slikar William Blake jezil na tiste slikarje, ki niso risali z jasnimi obrisi, hkrati pa je napisal dve popolnoma protislovni izjavi — »modri ljudje vidijo obrise in jih zato narišejo«, nekje drugje pa, nasprotno, da »nori ljudje vidijo obrise in jih zato narišejo«. Hči je nenadoma preusmerila pozornost na to, da se je slikar jezil in je izrazila mnenje, da to ni tolerantno. V tej točki lahko najdem prvi stik med Batesonovim metalogom in našo zgodbo. Oče Gregory se na to magično besedo odzove takole:

Oče: Toleranten! Ojoj! Že vem, to je tisto, kar vam v šoli vtepajo v glavo. Ne, Blake ni bil preveč toleranten. Menil je celo, da ni dobro biti toleranten. Zanj je to pomenilo še več slinavosti ali solzave sentimentalnosti. Menil je, da toleranca zabriše vse obrise in ustvarja zmedo — da vse mačke postanejo sive. Nihče več ne more videti ničesar jasno in ostro. (BATESON 1985: 61.)

Sami takrat nismo znali izoblikovati tako zgoščenega in jasnega stavka kot oče Gregory. Vendar smo se pogosto počutili zelo neprijetno, ko so nam drugi pripisovali namen, da bi s svojim zgledom vplivali na zvečanje tolerantnosti v vzgoji in izobraževanju. Tudi nas so v šolah z besedičenjem o »toleranci« zbegali.

V nadaljevanju metaloga oče Gregory pove, da ne odobrava zmešnjave, marveč, da je to nekaj, zaradi česar bi se morali jeziti. Vendar potem popelje hčer in z njo tudi bralce h globljemu razumevanju zmešnjave (entropije, kaosa). Hčeri opiše primer »popolne zmešnjave«, to je prizor kroketa v pripovedki *Alica v čudežni deželi*.

Oče: Zanimivo je, da je mož, ki je pisal *Alico*, razmišljal prav o istih stvareh kot midva. Samega sebe je zabaval z malo *Alico*. Igro kroglet si je namreč zamislil tako, da je bilo vse zmešano. Ustvaril je popolno zmešnjavo. Naredil je tako, da so za igro namesto kijev uporabljali flaminge, ker zvijajo vratove, tako da igralci niso vedeli, ali sploh bodo in kako bodo zadeli žogico.

Hči: Tudi žogica je lahko kratko malo odkorakala, saj je bila jež.

O: Tako je. Vse je bilo tako zmešano, da nihče ni vedel, kaj se bo zgodilo.

H: Tudi obroči so hodili naokoli, saj so bili vojaki.

O: Tako je — vse se je lahko premikalo in nihče ni vedel, kam se bo premaknilo.

H: Ali mora biti vse živo, da lahko nastane popolna zmešnjava?

O: /.../ Zelo nenavadno, vendar imaš prav. Kajti če bi zmešnjavo ustvaril na kakšen drug način, bi se lahko igralci naučili, kako ravnati s podrobnostmi, ki jo povzročajo. Kaj, če bi bil travnik za kroglet poln izboklin, ali pa bi bile žogice nenavadne oblike in bi kiji imeli majave glave (namesto živih)? Igralci bi se lahko še vedno izurili za take okoliščine, le igra bi postala težavnejša. Še vedno pa ne bi bila nemogoča. Tega nisem pričakoval.

H: Nisi, očka? Jaz pa sem. Meni se zdi to povsem naravno.

O: Naravno? Seveda — dovolj naravno. Vendar nisem pričakoval, da bi to lahko delovalo na tak način.

H: Zakaj ne? To je tisto, kar sem pričakovala.

O: Da. Toda sam tega ne bi pričakoval. Da živali, ki so sposobne predvideti stvari in se ravnati po tem, kar mislijo, da se bo zgodilo — mačka lahko ulovi miš tako, da skoči in pristane prav tam, kamor bo miš pritekla —, vendar gre prav za dejstvo, da so živali sposobne predvidevati in se učiti. Zato so edina res nepredvidljiva bitja na svetu. Mi pa ustvarjamo zakone, kot da bi bili ljudje urejeni in predvidljivi.

H: Ali pa ustvarjajo zakone prav zato, ker ljudje niso predvidljivi, in ljudje, ki ustvarjajo zakone, želijo, da bi bili drugi ljudje predvidljivi? (Prav tam: 63-65.)

Seveda ni treba posebne bistrumnosti, da bi uvideli, kako nedolžna je zmešnjava, ki jo je pisatelj pričaral s flamingi, ježi in drugimi prebivalci čudežne dežele. Nevarna zmešnjava pa se prične tam, kjer ljudje »ustvarjamo zakone prav zato, ker ljudje niso predvidljivi, in tisti, ki ustvarjajo zakone, želijo, da bi bili drugi ljudje predvidljivi«. V metalogu je naveden tudi klasičen primer takega ustvarjanja »obrisov« oz. prikritega predpisovanja človeškega ravnanja. To je tisti delček metaloga, v katerem želi hči razčistiti, kako je s tolerantnostjo, pa ji oče pokaže, kako nevarna je lahko tolerantnost, če se dogaja v mejah, ki so se kot obrisi izoblikovale v preteklosti in jih prevzemamo kot nekaj samoumevnega.

Oče: Mislim, no, pogovarjajva se še o toleranci. Ko hočejo Arijci ustrahovati Žide, jih obtožujejo, da so umorili Kristusa. Takrat postanem netoleranten. Mislim, da so Arijci takrat zmešani in da zamegljujejo vse obrise. Kajti Kristusa niso umorili Židje, temveč Italijani.

Hči: Ali res, očka?

O: Vendar se danes tisti, ki so to storili, imenujejo Rimljani, in za njihove potomce imamo drugo ime. Kot vidiš, gre tu za dvakratno zmešnjavo, in namenoma sem prispeval k drugi, da bi jo lahko prepoznali. Prva je napačno razumevanje zgodovine in pripisovanje krivde Židom, druga pa je, da so potomci odgovorni za nekaj, česar njihovi predniki niso storili. To je umazano. (Prav tam: 62.)

V razvoju našega prvega projekta prostovoljnega dela smo zagledali obrise ravno takrat, ko smo že skoraj obupali. Prišlo je do nečesa nepričakovanega. Kar se je zgodilo, ni bilo poenotenje mišljenja in predstav. To ni bil operativni načrt skupnega delovanja in dela z otroki. To je bilo pravzaprav prvič, da smo o problemih resno govorili. Bil je skrajšen občutek nemoči, ko je bilo treba skrbno razmisliti, kdo sploh lahko kaj naredi. Nenadoma smo začeli podpirati drug drugega pri iskanju lastnih možnosti in razvijanju učinkovitih načinov dela. Menim, da je bilo v tem trenutku odločilno, da smo se znašli v drugačnem odnosu do komunikacijskih pravil in do zakonov kolonije. Če bi lahko za prvi del kolonije rekel, da je bil naš odnos do zakonov tak, da smo jih poskušali uporabljati vsak po svoje, je bil naš odnos do teh istih zakonov v drugem delu kolonije bistveno drugačen: zakonov nismo več uporabljali, ampak smo jim služili.

V naši majhni skupnosti se je prehod v nov način skupnega življenja zgodil tedaj, ko smo se zavedeli, da smo kot »MI« popolnoma sami. Da ni nikogar, nobene skupine in nobene ustanove, ki bi sodile v okvir, ki ga označuje besedica »MI«. Seveda nam je v trenutku, ko smo hoteli predčasno končati delo, postalo jasno, da bi to pomenilo, da smo odpovedali, da naš projekt propada. S tem smo prišli do roba sveta, ki je bil konstruiran na narcističnih temeljih. Nekaj se je rušilo, pa nismo mogli zvrniti krivde na nikogar drugega. Ker smo bili zbrani sami najboljši, se nismo mogli spustiti

tako nizko, da bi iskali krivca med sabo, pa tudi tega nismo mogli sprejeti, da je kateri od otrok pretežak ali celo nor in da s tem ruši našo skupnost. Torej smo morali storiti korak naprej in se ne ozirati nazaj, ne se prepustiti fascinaciji ob življenjskih in družinskih zgodbah udeležencev kolonije, ampak narediti kaj takega, da bomo jutri mi še vedno mi, torej začasna življenjska skupnost otrok, študentov--prostovoljnih sodelavcev in dveh poklicnih koordinatorjev.

Menim, da smo ravno po poti doslednega izpolnjevanja narcističnih predpostavk prišli v tako razmerje do okolja, da se nam je zgodil naš »MI«. Presegli smo tisto, kar nas je ločevalo med seboj in od preteklosti in kar nam je kot širok prepad onemogočalo korak v možno prihodnost. Osnovno formulo — zbrali smo se samo najboljši — smo naenkrat zagledali v dopolnjeni obliki:

V skupini smo samo najboljši. Ta mesec mora biti mogoče, da vsak po svojih močeh streže dogovorjenemu cilju, to je skupnemu bivanju brez terorja in manipulacij starejših nad mlajšimi. Da naš cilj ni uresničljiv, bomo lahko rekli le, če bo vsak od nas po svojih močeh dal od sebe vse, kar lahko, pa se nam vseeno ne bo posrečilo. Pri tem pa računamo, da je vsakdo pozoren tudi na lastne destruktivne vzgibe, da jih bo poskušal usmerjati, in če mu to ne bo uspelo, bo prosil za pomoč druge.

Šele s tem smo se odlepili od splošnega vzorca (samo)upravljanja, ki je predpostavljал hierarhično porazdelitev vpliva in predvidljivost vedenja tistih sodelavcev, ki so podrejeni drugim. S pomočjo Batesonove prisposobe bi lahko rekli tako: mačka lahko predvidi, kam bo stekla miš; ker je večja in močnejša, lahko tudi skoči in pristane prav tam, kamor priteče miš, konec pa je znan že dolgo (Darwin si ga ni izmislil). Če bomo poskušali vzgajati otroke tako, da bodo vzgojitelji izrabljali svoje sposobnosti, da bodo s spretnimi skoki vedno znova sekali otrokom pot, potem se bodo otroci učili videti stvari le v takih obrisih, kot so jih videli njihovi dedje. Ostali bodo omejeni z norostjo svojih prednikov, ker bodo risali tiste obrise predmetov, ki se jim bodo zdeli edino možni. Naši zakoni so vzgojiteljem prepovedovali »mačje skoke«. Ker se nismo predajali užitek igre s predvidljivostjo vedenja otrok, smo

ostajali obupno praznih rok, vendar smo se prav takrat zavedeli druge možnosti:

Če se odrečemo temu, da je vedenje otrok predvidljivo, potem moramo priznati, da je nepredvidljivo. To pa je vredno našega zanimanja in spremljanja. Nepredvidljivi otroci ne potrebujejo našega nadzora (dokler ne pokažejo izrazito avtodestruktivnih ali zločinskih nagnjenj), ampak potrebujejo varstvo. Otroke je treba na njim sprejemljiv način opozarjati in jim ponuditi možnost, da se učijo sami zaznavati nevarnosti. Ker pa tudi naše vedenje ni predvidljivo, tudi sami potrebujemo čim jasnejše medsebojne dogovore, kako si bomo razdelili naloge in s tem postali »MI«.

Pri tem smo na nov način zagledali tudi pomembnost tega, da z otroki delajo mladi ljudje, ki so se za to odločili prostovoljno, ne da bi pričakovali ekonomsko korist. Zaupanje, ki se je pričelo razvijati med nami, smo doživljali s presenečenjem, ker ni izhajalo iz

tolerantnosti, ampak iz prevzemanja odgovornosti. Odrekli smo se mišljenjski lenobi in v prizadevanjih za medsebojno razumevanje razvijali vedno nove zamisli, predstave in oblike vedenja.

V tem prispevku sem se vrnil k začetkom dejavnosti, ki ni bila pomembna le za tiste, ki so bili deležni raznih oblik pomoči, ampak tudi za nas, ki smo to delo opravljali, vodili in načrtovali. Na koncu lahko podobno kot William Blake ugotovim, da vidim obris in jih zato tudi rišem. Hkrati pa se vse bolj zavedam, da je mogoče isti predmet videti iz različnih zornih kotov in z drugačnimi obrisi. Za prostovoljno delo je pomembno, da so obrisi jasni in da je vedno znova opredeljen zorni kot pogleda. Na ta način lahko prostovoljno delo streže takemu razgovoru med ljudmi, ki omogoča porajanje prihodnosti, ki jo vsi skupaj in vsak zase iščemo.

Literatura

- G. BATESON (1985), *Oekologie des Geistes*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- J. BERGER (1980), Novi pravci grupne psihoterapije. *Avalske sveske* 3, 80.
- R. C. COHN (1984), Themenzentrierte Interaktion. Ein Ansatz zum Sich-selbst- und Gruppenleiten. V: A. HEICL-EVERS (ur.), *Sozialpsychologie*. Weinheim und Basel: Beltz (873-883).
- C. LASCH (1986), *Narcistička kultura*. Zagreb: Naprijed.
- E. LUKAS (1993), *Družina in smisel*. Celje: Mohorjeva družba.
- R. L. PAYTON (1994), *Osebna komunikacija v pismu*.
- A. SOLSCHENIZYN (1991), *Russlands Weg aus der Krise*. München: Piper.
- J. WILLI (1985), *Koevolution - Die Kunst gemeinsamen Wachsens*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- H. WILLKE (1993), *Sistemska teorija razvitih družb*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

